

इतिहास व नागरिकशास्त्र

इयत्ता सातवी

दिल्ली

कटक

रायगड

जिंजी

तंजावर

भारताचे संविधान

भाग ४ क

नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

- (क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.
- (ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.
- (ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.
- (घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.
- (ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.
- (च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.
- (छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.
- (ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.
- (झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.
- (ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.
- (ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. ३.३.२०१७ रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

इतिहास व नागरिकशास्त्र इयत्ता सातवी

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA App द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q. R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व प्रत्येक पाठ्यामध्ये असलेल्या Q. R. Code द्वारे त्या पाठ्यासंबंधित अध्ययन अध्यापनासाठी उपयुक्त दृकश्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

प्रथमावृत्ती : २०१७

पुनर्मुद्रण : सप्टेंबर २०२०

© महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे ४११ ००४.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे या पुस्तकाचे सर्व हक्क राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्धृत करता येणार नाही.

इतिहास विषय समिती

डॉ. सदानंद मोरे, अध्यक्ष
श्री. मोहन शेते, सदस्य
श्री. पांडुरंग बलकवडे, सदस्य
डॉ. अभिराम दीक्षित, सदस्य
श्री. बापूसाहेब शिंदे, सदस्य
श्री. बाळकृष्ण चोपडे, सदस्य
श्री. प्रशांत सरूडकर, सदस्य
श्री. मोगल जाधव, सदस्य-सचिव

नागरिकशास्त्र विषय समिती

डॉ. श्रीकांत परांजपे, अध्यक्ष
प्रा. साधना कुलकर्णी, सदस्य
डॉ. मोहन काशीकर, सदस्य
श्री. वैजनाथ काळे, सदस्य
श्री. मोगल जाधव, सदस्य-सचिव

इतिहास व नागरिकशास्त्र अभ्यास गट

श्री. राहुल प्रभू	डॉ. रावसाहेब शेळके
श्री. संजय वझरेकर	श्री. मरीबा चंदनशिवे
श्री. सुभाष राठोड	श्री. संतोष शिंदे
सौ. सुनीता दळवी	डॉ. सतीश चापले
डॉ. शिवानी लिमये	श्री. विशाल कुलकर्णी
श्री. भाऊसाहेब उमाटे	श्री. शेखर पाटील
डॉ. नागनाथ येवले	श्री. संजय मेहता
श्री. सदानंद डोंगरे	श्री. रामदास ठाकर
श्री. रवींद्र पाटील	डॉ. अजित आपटे
श्री. विक्रम अडसूळ	डॉ. मोहन खडसे
सौ. रूपाली गिरकर	सौ. शिवकन्या कदेरकर
डॉ. मिनाक्षी उपाध्याय	श्री. गौतम डांगे
सौ. कांचन केतकर	डॉ. व्यंकटेश खरात
सौ. शिवकन्या पटवे	श्री. रविंद्र जिंदे
डॉ. अनिल सिंगारे	डॉ. प्रभाकर लोंढे

निर्मात्र

डॉ. सोमनाथ रोडे, डॉ. गणेश राऊत

मुखपृष्ठ व सजावट

श्री. देवदत्त प्रकाश बलकवडे

किल्ल्यांची छायाचित्रे

श्री. प्रवीण भोसले

नकाशाकार

श्री. रविकिरण जाधव

अक्षरजुळणी

मुद्रा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे

कागद

७० जी.एस.एम. क्रिमवोव्ह

मुद्रणादेश

N/PB/2021-22/Qty.-20,000

मुद्रक

M/s. Rajmudra Offset, Aurangabad

संयोजक

श्री. मोगल जाधव
विशेषाधिकारी, इतिहास व नागरिकशास्त्र
सौ. वर्षा सरोदे
विषय साहाय्यक, इतिहास व नागरिकशास्त्र
पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे.

निर्मिती

श्री. सच्चितानंद आफळे,
मुख्य निर्मिती अधिकारी
श्री. प्रभाकर परब,
निर्मिती अधिकारी
श्री. शशांक कणिकदळे,
सहाय्यक निर्मिती अधिकारी

प्रकाशक

श्री. विवेक उत्तम गोसावी, नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ, प्रभादेवी, मुंबई-२५.

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत

आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करून स्वतःप्रत अर्पण करीत आहोत.

राष्ट्रगीत

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

प्रतिज्ञा

भारत माझा देश आहे. सारे भारतीय
माझे बांधव आहेत.

माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे. माझ्या
देशातल्या समृद्ध आणि विविधतेने नटलेल्या
परंपरांचा मला अभिमान आहे. त्या परंपरांचा
पाईक होण्याची पात्रता माझ्या अंगी यावी म्हणून
मी सदैव प्रयत्न करीन.

मी माझ्या पालकांचा, गुरुजनांचा आणि
वडीलधाऱ्या माणसांचा मान ठेवीन आणि
प्रत्येकाशी सौजन्याने वागेन.

माझा देश आणि माझे देशबांधव यांच्याशी
निष्ठा राखण्याची मी प्रतिज्ञा करीत आहे. त्यांचे
कल्याण आणि त्यांची समृद्धी ह्यांतच माझे
सौख्य सामावले आहे.

प्रस्तावना

विद्यार्थी मित्रांनो,

इयत्ता तिसरी ते पाचवीपर्यंत इतिहास व नागरिकशास्त्र विषयाचे अध्ययन तुम्ही 'परिसर अभ्यास भाग-१' व 'परिसर अभ्यास भाग-२' मध्ये केले आहे. इयत्ता सहावीपासून अभ्यासक्रमात इतिहास व नागरिकशास्त्र हे स्वतंत्र विषय आहेत. इयत्ता सहावीपासून या दोन्ही विषयांचा समावेश एकाच पाठ्यपुस्तकात करण्यात आला आहे. इयत्ता सातवीचे पाठ्यपुस्तक तुमच्या हाती देताना आम्हांला आनंद वाटतो.

हा विषय नीट समजावा, मनोरंजक वाटावा, आपल्या पूर्वजांनी केलेल्या कार्यातून प्रेरणा मिळावी, या हेतूने पाठ्यपुस्तकाची रचना केलेली आहे. या पाठ्यपुस्तकाच्या अभ्यासाने ज्ञानाबरोबरच तुम्हांला आनंद मिळावा असे आम्हांला वाटते. त्यासाठी पाठ्यपुस्तकात रंगीत चित्रे, नकाशे दिलेले आहेत. पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक पाठ लक्षपूर्वक अभ्यासावा. त्यातील जो भाग तुम्हांला समजणार नाही तो भाग शिक्षक, पालक यांच्याकडून समजावून घ्यावा. दिलेल्या चौकटींतील मजकूर तुमच्या ज्ञानात भरच घालेल. इतिहास हा विषय रंजक असून तो आपला मित्र आहे, असे समजून हे पुस्तक अभ्यासले तर तुम्हांला त्याची गोडी निश्चितपणे लागेल.

इतिहासाच्या भागात 'मध्ययुगीन भारताचा इतिहास' दिलेला आहे. मध्ययुगीन भारताच्या जडणघडणीत महाराष्ट्राचे स्थान व भूमिका केंद्रस्थानी ठेवून पाठ्यपुस्तकाची मांडणी करण्यात आलेली आहे. त्यातून तुम्हांला आपण भारताचे नागरिक असण्याच्या जाणिवेबरोबरच आपल्या कर्तव्याची जाणीव होणेही अपेक्षित आहे.

नागरिकशास्त्राच्या भागात भारतीय संविधानाची ओळख करून देण्यात आली आहे. भारताच्या संविधान निर्मितीची पार्श्वभूमी, संविधानाची उद्देशिका, संविधानातील मूलभूत हक्क आणि मार्गदर्शक तत्त्वे हा आशय मांडण्यात आला आहे. आपल्या देशातील कारभार संविधान, कायदे व नियम यांच्यानुसार चालतो हे सोप्या भाषेत सांगितले आहे. तुमचे अध्ययन जास्तीत जास्त कृतिप्रधान व्हावे, यासाठी उपक्रम देण्यात आले आहेत. आपण देशाचे भावी नागरिक असून देशाचे भवितव्य घडवणार आहोत, ही जाणीव घेऊनच तुम्ही पुढच्या वर्गात प्रवेश कराल.

इतिहासाच्या अभ्यासातून आपल्या पूर्वजांच्या कर्तबगारीचे ज्ञान होते. त्याला नागरिकशास्त्राच्या अभ्यासाची जोड मिळाली म्हणजे राष्ट्राचे व समाजाचे भविष्य घडवण्याच्या दिशेने आपली कर्तव्ये काय आहेत हेही समजते. त्यासाठीच हा संयुक्त अभ्यासाचा उपक्रम आहे.

(डॉ. सुनिल मगर)

संचालक

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

पुणे

दिनांक : २८ मार्च २०१७

- शिक्षकांसाठी -

इयत्ता सहावीसाठी इतिहास व नागरिकशास्त्र या विषयांचे पाठ्यपुस्तक आपण शिकवलेले आहेच. प्रस्तुतच्या इयत्ता सातवीच्या पाठ्यपुस्तकात मध्ययुगीन भारताच्या इतिहासाची मांडणी केलेली आहे.

इतिहासाच्या या मांडणीचे वैशिष्ट्य म्हणजे ती महाराष्ट्रकेंद्री आहे. आपला प्रांत भारतीय संघराज्याचा घटक असला तरी इतिहास समजून घेताना महाराष्ट्राच्या दृष्टीने म्हणजेच भारताच्या इतिहासात महाराष्ट्राचे स्थान, भूमिका आणि योगदान समोर ठेवून समजून घेतला तर विद्यार्थ्यांची राष्ट्रभावना अधिक परिपक्व होईल. त्यात आपल्या पूर्वजांनी राष्ट्रासाठी नेमके काय केले हे समजेल व त्यातूनच आपल्या आजच्या राष्ट्रीय जबाबदारीचे व कर्तव्याचे भानही विकसित होईल.

या संदर्भात साहजिकच सतराव्या शतकात शिवछत्रपती शिवाजी महाराजांनी स्थापन केलेले स्वराज्य महत्त्वाचे ठरते. स्वराज्यनिर्मितीचे आकलन होण्यासाठी शिवाजी महाराजांच्या उदयापूर्वी भारतातील आणि महाराष्ट्रातील परिस्थिती समजली पाहिजे, म्हणजेच भारताचा इतिहास समजला पाहिजे. या धोरणाने त्याची मांडणी केली आहे. शिवाजी महाराजांनी स्थापना केलेल्या स्वराज्यावर शिवाजी महाराजांच्या मृत्यूनंतर उत्तरेकडून आलेल्या आक्रमणास महाराष्ट्राने कसे तोंड दिले व स्वराज्याचे कसे रक्षण केले याची चर्चा करण्यात आली आहे. या आक्रमणाला परतून लावल्यानंतर मराठ्यांनी महाराष्ट्राच्या सीमांचा विस्तार करून बहुतांश भारत व्यापला. स्वराज्याच्या साम्राज्यातील रूपांतराचे विवेचन हा त्यापुढचा भाग. ब्रिटिशांनी भारत जिंकला व त्याच्यावर राज्य केले हे सर्वानाच ठाऊक आहे; परंतु या प्रक्रियेत ब्रिटिशांना रोखण्यात महाराष्ट्र कसा आघाडीवर होता हे समजणेही तितकेच महत्त्वाचे आहे. ब्रिटिशांची स्पर्धा मराठ्यांशी होती व त्यांनी भारत जिंकून घेतला तो मराठ्यांशी मुकाबला करूनच. ही जाणीव आपल्या सामर्थ्याची व कर्तव्याची आहे. अध्ययन-अध्यापन करताना ही भावना विद्यार्थ्यांच्या मनात निर्माण होणे अपेक्षित आहे. पाठ्यपुस्तकामागील ही भूमिका चित्ररूपाने व्यक्त करणाऱ्या मुखपृष्ठावर मराठी सत्तेचा विस्तार दर्शवण्यासाठी भारताच्या स्थूल नकाशाचा उपयोग केला आहे.

नागरिकशास्त्राच्या भागात भारताच्या संविधानाची ओळख करून देण्यात आली आहे. हा विषय एकाच शैक्षणिक वर्षात शिकवणे शक्य नसल्याने दोन इयत्तांमध्ये त्याची विभागणी केली आहे. या इयत्तेत संविधानाची आवश्यकता, संविधानातील मूल्ये, उद्देशिका, मूलभूत हक्क व कर्तव्ये आणि मार्गदर्शक तत्त्वे यांसंबंधीच्या आशयावर भर आहे. संविधानातील शासन यंत्रणेचे स्वरूप आणि त्यावर आधारलेल्या राजकीय प्रक्रियेचा अभ्यास इयत्ता आठवीत करायचा आहे. त्या अनुषंगाने इयत्ता सातवी व इयत्ता आठवीतील नागरिकशास्त्र विषयाचा आशय परस्परपूरक आहे. विद्यार्थ्यांना त्याचे अधिक चांगले आकलन होईल, या दृष्टीने त्याची मांडणी केली आहे. आशयाची मांडणी नावीन्यपूर्ण रितीने करण्यात आली आहे. ती ज्ञानरचनावादावर आधारित आहे, परंतु त्याही पलीकडे जाऊन राजकीय व्यवस्थेबाबतची उदासीनता दूर करून, विद्यार्थ्यांना समाजाचे घटक बनवण्यास प्राधान्य देण्यात आले आहे. आशयाची मांडणी अगदी सोप्या भाषेत करण्यात आली आहे. पाठ्यपुस्तकाची वाचनीयता वाढण्यास त्याची मदत होईल.

शिक्षकांनी प्रस्तुत पाठ्यपुस्तक शिकवताना वृत्तपत्रे, दूरदर्शनवरील बातम्या, अभ्यासकांनी केलेल्या चिकित्सा यांचा वापर करून विद्यार्थ्यांमध्ये समग्र दृष्टिकोन विकसित होण्यास मदत करावी. इतिहास व नागरिकशास्त्राचे अध्ययन आणि अध्यापन चालू घडामोडींच्या संदर्भात केल्यास ते अधिक अर्थपूर्ण तर होतेच पण त्याचबरोबर मूल्ये आत्मसात करण्यास त्याची विद्यार्थ्यांना मदत होते.

अनुक्रमणिका

मध्ययुगीन भारताचा इतिहास

क्र.	पाठाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१.	इतिहासाची साधने	१
२.	शिवपूर्वकालीन भारत.....	५
३.	धार्मिक समन्वय.....	११
४.	शिवपूर्वकालीन महाराष्ट्र.....	१४
५.	स्वराज्यस्थापना.....	१९
६.	मुघलांशी संघर्ष	२४
७.	स्वराज्याचा कारभार.....	२९
८.	आदर्श राज्यकर्ता.....	३३
९.	मराठ्यांचा स्वातंत्र्यसंग्राम	३७
१०.	मराठ्यांच्या सत्तेचा विस्तार	४४
११.	राष्ट्ररक्षक मराठे	४७
१२.	साम्राज्याची वाटचाल	५३
१३.	महाराष्ट्रातील समाजजीवन	५७

S.O.I. Note : The following foot notes are applicable : (1) © Government of India, Copyright : 2017. (2) The responsibility for the correctness of internal details rests with the publisher. (3) The territorial waters of India extend into the sea to a distance of twelve nautical miles measured from the appropriate base line. (4) The administrative headquarters of Chandigarh, Haryana and Punjab are at Chandigarh. (5) The interstate boundaries amongst Arunachal Pradesh, Assam and Meghalaya shown on this map are as interpreted from the "North-Eastern Areas (Reorganisation) Act. 1971," but have yet to be verified. (6) The external boundaries and coastlines of India agree with the Record/Master Copy certified by Survey of India. (7) The state boundaries between Uttarakhand & Uttar Pradesh, Bihar & Jharkhand and Chattisgarh & Madhya Pradesh have not been verified by the Governments concerned. (8) The spellings of names in this map, have been taken from various sources.

अध्ययन निष्पत्ती

सुचवलेली शैक्षणिक प्रक्रिया	अध्ययन निष्पत्ती
<p>अध्ययनार्थ्यास जोडीने / गटामध्ये / वैयक्तिकरीत्या अध्ययनाच्या संधी देणे व त्यास पुढील गोष्टींसाठी प्रवृत्त करणे.</p> <ul style="list-style-type: none"> पुस्तके व स्थानिक परिसरातील उपलब्ध ऐतिहासिक साधने, उदा., हस्तलिखिते/नकाशे / स्पष्टीकरणे/ चित्रे/ऐतिहासिक वास्तू/चित्रपट / चरित्रपर नाटके/ दूरदर्शनवरील मालिका, लोककला /नाटके ओळखणे व त्यांचा त्या कालखंडातील इतिहास समजून घेण्यासाठी अन्वयार्थ लावणे. त्या काळातील घराण्यांच्या/राजवंशांच्या उदयाशी परिचित होणे व त्या कालखंडातील महत्त्वाच्या घटनांचा मागोवा कालरेषेच्या मदतीने घेणे. दिलेल्या कालखंडातील ठळक ऐतिहासिक घटना / व्यक्तिमत्त्वाचे नाट्यीकरण/सादरीकरण करणे. उदा. सम्राट अकबर, छत्रपती शिवाजी महाराज, पहिला बाजीराव, महाराणी ताराबाई इत्यादी. मध्ययुगीन कालखंडात समाजात झालेल्या बदलांवर मत व्यक्त करणे व वर्तमानकालीन समाजाशी तुलना करणे. प्रकल्प : घराणी / राज्ये / प्रशासकीय सुधारणा / विशिष्ट कालखंडातील स्थापत्यातील वैशिष्ट्ये. उदा. भोसले, शिंदे, होळकर इत्यादींवर प्रकल्प करणे. संतांचे अभंग, भजने, कीर्तने, कव्वाली या माध्यमांतून त्यांच्या विचारांची माहिती करून घेणे, जवळपासच्या परिसरातील दर्गा, गुरुद्वारा, मंदिर जे भक्ती चळवळ/सूफी पंथाशी संबंधित आहेत, त्यांची माहिती मिळवणे व विविध धर्मांच्या तत्त्वांवर चर्चा करणे. शिवपूर्वकालीन भारत, शिवपूर्वकालीन महाराष्ट्र, स्वातंत्र्यसंग्राम, पेशवेकाळ व मराठी सत्तेचा विस्तार याविषयी माहिती घेणे. 	<p>अध्ययनार्थी</p> <p>07.73H.01 इतिहासाची विविध साधने ओळखतात आणि त्यांचा या काळातील इतिहासाच्या पुनर्लेखनासाठी उपयोग स्पष्ट करतात.</p> <p>07.73H.02 इतिहासातील विविध कालखंडांचा अभ्यास करण्यासाठी उपयुक्त साधनांची उदाहरणे देतात.</p> <p>07.73H.03 मराठे व मुघल संघर्ष चिकित्सकपणे अभ्यासतात.</p> <p>07.73H.04 शिवराज्याभिषेकामागील कारणे स्पष्ट करतात.</p> <p>07.73H.05 मध्ययुगातील एका ठिकाणच्या ठळक ऐतिहासिक घडामोडींचा संबंध दुसऱ्या ठिकाणच्या घडामोडींशी लावतात.</p> <p>07.73H.06 मध्ययुगातील सामाजिक, राजकीय व आर्थिक बदलांचे विश्लेषण करतात.</p> <p>07.73H.07 छत्रपती शिवाजी महाराजांनी लष्करी नियंत्रणासाठी वापरलेले प्रशासकीय मार्ग व व्यूहरचनेचे विश्लेषण करतात.</p> <p>07.73H.08 मंदिरांचे स्थापत्य, समाधी/थडगे, मशीद यांतील शैली व तंत्रांच्या विकासाचे सोदाहरण स्पष्टीकरण करतात.</p> <p>07.73H.09 संतांच्या शिकवणुकींतील साम्य ओळखतात.</p> <p>07.73H.10 भक्ती चळवळ व सूफी पंथातील कविता, अभंग यांतून सध्याच्या सामाजिक स्थितीवरील निष्कर्ष काढतात.</p> <p>07.73H.11 पानिपतच्या लढाईची कारणमीमांसा करतात.</p> <p>07.73H.12 मराठी सत्ता अखिल भारतीय पातळीवर प्रबळ सत्ता म्हणून उदयाला आली हे तत्कालीन ऐतिहासिक घटनांच्या मदतीने स्पष्ट करतात.</p>